

NUSIKALSTAMOS VEIKOS AUKOS IR NUKENTĖJUSIOJO TEISINĖ PADĖTIS: POKYČIAI, AKTUALIJOS IR SPRENDIMAI

Gediminas BUČIŪNAS

*Vytauto Didžiojo Universitetas, Teisės fakultetas
Jonavos g. 66, LT-44318 Kaunas,
Mykolo Romerio universitetas*

*Viešojo Saugumo Akademija, Teisės ir teisėsaugos institutas
Maironio g. 27, LT-44211 Kaunas,
El. paštas: gediminas1967@mruni.eu
ORCID ID: 0000-0002-1826-0527*

Dalia JASEVIČIENĖ

*Nusikaltimo aukų rėmimo asociacija
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius
El. paštai: dalytes@gmail.com
nara@mruni.eu
ORCID ID: 0000-0002-9566-7574*

DOI: 10.13165/PSPO-22-29-16

Anotacija. Nukentėjusiojo teisinė padėtis yra labai konkrečiai apibrėžta baudžiamajame procese, tačiau nusikalstamos veikos aukos statusas teisine prasme vis dar išlieka miglotas. Praktikoje vis dažniau susiduriama su problematišku virsmu iš nusikalstamos veikos aukos į nukentėjusį. Dėl statistinių rodiklių ar dėl kitų aplinkybių ikiteisminiai tyrimai nėra pradedami, tai yra atsisakant pradėti ikiteisminį tyrimą ar tiesiog nepriimant pareiškimo/pranešimo, ar prašant pateikti papildomų dokumentų, patikslinančios informacijos. Nusikalstamos veikos auka šiuo metu faktiškai neturi teisinių įrankių, kurie užtikrintų savalaikį ir teisiškai pagrįstą ikiteisminio tyrimo pradėjimą ir nukentėjusiojo statuso gavimą. Kitaip tariant, pagrindinė problema yra tai, kad asmuo, patyręs žalą dėl nusikalstamos veikos ir dėl to kreipęsis į ikiteisminio tyrimo įstaigą, dažniausiai į policijos įstaigą, nevisada nesulaukia reikiamos pagalbos. Tokiais atvejais kvalifikuota nemokama teisinė pagalba irgi nėra teikiama.

Todėl šio mokslinio darbo tikslas yra įvertinti, ar šiuo metu Lietuvoje dažnai kyla problema dėl nepagrįsta nepradedamo ikiteisminio tyrimo per turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų prizmę. Tai atliekama analizuojant statistinius duomenis apie registruotas turtinio pobūdžio nusikalstamas veikas, priimtus procesinius sprendimus, gyvenimiškas situacijas, teisės aktus. Šiam tyrimui atlikti autoriai pasitelkė dokumentų analizę, lyginamosios analizės ir kitus tyrimo metodus. Atlikus tyrimą nustatyta, kad nusikalstamos veikos aukoms, išskyrus prekybos žmonėmis ir smurtą artimoje aplinkoje patyrusias, nėra suteikiama išsami informacija apie galimas teisinės ir kitokios pagalbos būdus, formas ir tokia pagalba teikiančias institucijas. Ikteisminio tyrimo institucijų, dažniausiai policijos įstaigų pareigūnai ne tik neinformuoja nusikalstamų veikų aukų, pvz., turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų kategorijoje apie valstybės garantuojamą teisinę apsaugą, bet ir iškelia papildomus reikalavimus nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiajam asmeniui. Pvz, tiesiog nepriima pareiškimo/pranešimo apie galimai padarytą nusikalstamą veiką, ar iš anksto formuoja nuomonę nusikalstamos veikos aukai tapusiam asmeniui, kad ikiteisminis tyrimas yra neperspektyvus, kaltininko nepavyks nustatyti ir žala nebus atlyginta, ar reikalauja pateikti papildomus dokumentus, kurie neva patikslintų jau pateiktą informaciją arba pateikti nuosavybės teisę patvirtinančius dokumentus į pagrobimą turtą, arba priima nepagrįstus procesinius sprendimus atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą. Pagrindinis argumentas tokioprociesinio sprendimo - įvykyje nėra nusikalstamos veikos sudėties požymių, Tokiu būdu tam tikruose visuomenės sluoksniuose, ypač tarp asmenų darančių turtinio pobūdžio nusikalstamas veikas plinta itin virusas žinia, jog padarius turtinio pobūdžio nusikalstamas veikas, jie gali būti iš vis nebaudžiami.

Pagrindinės sąvokos: nusikalstama veika, nusikalstamos veikos auka, ikiteisminio tyrimo įstaiga, ikiteisminis tyrimas, nukentėjusysis.

Aš tikiu tik ta statistika, kurią pats suklastoju. (Vinstonas Čerčilis)

Ivadas

Jau daugiau nei trisdešimt metų Lietuvos Respublikoje vystoma baudžiamojo persekiojimo tendencija ne tik nubausti kaltą, tačiau ir apginti nukentėjusiojo interesus. Į tai atkreipia dėmesį Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1 str. 1 d., skelbianti, kad *Baudžiamojo proceso paskirtis yra ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas*. O kaip gi tai viskas vyksta realiaame gyvenime? Esminės kryptys susijusios su nukentėjusiojo patirtos žalos kompensavimu ir procesinių teisių užtikrinimu lyg ir vystomos, tačiau dėl optimizacijų ir kitais terminais įvardijamu nesibaigiančių reformų teisėsaugos institucijose, susidūriama su vis dar gaju ir aukštinamu sovietinio baudžiamojo persekiojimo efektyvumo palikimo rudimentu – aukštais statistiniais rodikliais apie nusikalstamų veikų atskleidimą. Šio tyrimo autoriai ir nesiruošia paneigti šio teisėsaugos institucijų veiklos efektyvumo matavimo vieneto svarbą, kuris yra vienas iš įrankių vertinant teisėsaugos institucijų veiklą užtikrinant viešąją tvarką, visuomenės saugumą. Kita vertus, kaip rodo realus gyvenimas, šis statistinis rodiklis tampa vos ne vieninteliu teisėsaugos institucijų veiklos efektyvumo matavimo vienetu, užgožiantis kitus. Gana dažnai pastebime viešajame gyvenime teisėsaugos institucijų vadovams pristatant institucijos metines veiklos ataskaitas, duodant interviu spaudai, viešuose pareiškimuose apie nusikalstamumo būklę šalyje akcentuojamą nusikalstamų veikų atskleidimo rodiklį. Vienos nusikalstamos veikos ar atskirų kategorijų nusikalstamos veikos ištiriamos ir atskleidžiamos daug lengviau nei kitos. Pvz., smurto artimoje aplinkoje atvejai, o kitos, pvz., turtinio pobūdžio nusikalstamos veikos tiriamos ir asmenis padarę šias nusikalstamas veikas nustatomi žymiai sunkiau. Tai sąlygoja pakankamai žema šios kategorijos nusikalstamų veikų atskleidimo rodiklį. Tuo pačiu tai paveikia ir ikiteisminio tyrimo įstaigos prestižą ir pasitikėjimą ja visuomenėje, gadina statistinį nusikalstamų veikų atskleidimo paveikslą.

Šią problemą dėl nepagrįstai nepradedamų ikiteisminių tyrimų iškėlė, analizavo ir teikė kardinalius pasiūlymus visų pirma P.Ancelis, dar 2003m. Jo pastangų dėka įkurta Nusikaltimo aukų rėmimo asociacija leido teikti pasiūlymus tobulinant įstatymus nukentėjusiojo teisinės padėties gerinimo vardu. Veliau šia tema yra pasisakę R.Burda, S.Kuklianskis, G.Sakalauskas. O pastaruoju metu palyginus kategorišką nuomonę palaiko R.Merkevičius.

Šiame straipsnyje autoriai neanalizuoja, ar pradėjus ikiteisminį tyrimą asmenys savalaikiai yra pripažįstami nukentėjusiais, neanalizuojamas sąvokų “nusikalstamos veikos auka”, “nukentėjusysis” turinio bei esmės, šių sąvokų genezės tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų kontekste. Straipsnio autoriai jau daugelį metų dirbantys praktinį darbą baudžiamosios justicijos srityje, per praktinius, gyvenimiškus pavyzdžius atveria sunkumus, kuriuos tenka įveikti asmeniui nukentėjusiajam nuo nusikalstamos veikos padarymo jo atžvilgiu momento iki procesinio statuso “nukentėjusysis” įgijimo vienoje iš baudžiamojo proceso stadijų – ikiteisminiame tyrime. Tai apima procesinių sprendimų priėmimo fazes. Pirma, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi teisę nuspręsti ar pranešime/pareiškime apie nusikalstamos veikos padarymo faktą yra nusikalstamos

veikos požymiai ar ne; gali pareikalauti pateikti patikslinančios informacijos. Antra, priimti vieną iš šių procesinių sprendimų: pradėti ikiteisminį tyrimą ar atsisakyti jį pradėti. Ir galiausiai, jei priimtas procesinis sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą, tai tik tada ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi teisę nuspręsti ar pripažinti asmenį nukentėjusiuoju konkrečioje ikiteisminio tyrimo byloje ar ne. Taigi, asmenims nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų, ypač turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų padarymo atvejais, tam, kad įgytų procesinį nukentėjusiojo statusą ikiteisminio tyrimo byloje tenka susidurti su tam tikromis kliūtimis.

Šiame straipsnyje bus nagrinėjamas atvejis, kai asmuo praneša apie padarytą nusikalstamą veiką, tačiau ikiteisminis tyrimas nepradedamas. Autoriai siekdami tyrimo tikslo pasirinko atlikti šį mokslinį tyrimą turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų kontekste, nes nepaisant šalies priskyrimo vienai ar kitai teisinei sistemai, minėtos kategorijos nusikalstamos veikos yra vienos iš labiausiai paplitusių visuose pasaulio kontinentuose.

Straipsnyje nagrinėjamas klausimas ar asmenims, kurie kreipiasi į policiją pranešdami apie galimai įvykdytas nusikalstamas veikas jų atžvilgiu, yra poreikis valstybės mastu suteikti nemokamą teisinę konsultaciją. Straipsnyje nagrinėjamas tokios problemos aktualumas: jei galimai vagystės auka tapo finansiškai nepasiturinti auka, tarkim žemesnio išsilavinimo ar silpnesnės sveikatos, kuriai yra per nelyg sudėtinga tiek kreiptis advokato pagalbos dėl finansinio klausimo, nes tikimybė atgauti pagrobtą turtą yra labai maža, o tuo taip tik papildomai atsiranda finansinė našta, tiek ir valstybės garantuojamos teisinės pagalbos, nes reikiamų dokumentų surinkimas fiziškai yra sudėtingas, reikalaujantis laiko. Akivaizdu, kad gavus atsisakymą pradėti ikiteisminį tyrimą retas kuris pilietis, neturintis teisinio išsilavinimo gali tinkamai motyvuoti skundą per 7 dienas. Todėl autorių nuomone tokiose situacijose asmenims yra reikalinga pagalba. Ta pagalba turi būti kvalifikuoto teisininko. Be to ji turėtų būti valstybės garantuojama, nemokama. Tik tokiu būdu gali būti užtikrinamas teisingas procesas nuo pirmųjų dienų. Šiuo metu tokia reikalinga, nemokama kvalifikuota ir kompleksinė pagalba yra teikiama, tačiau tik smurto artimoje aplinkoje ir prekybos žmonėmis aukoms.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai ir procesiniai sprendimai dėl kurių yra nepradedami ikiteisminiai tyrimai ne tik mažina visuomenės pasitikėjimą ikiteisminio tyrimo institucijomis, bet ir tuo pačiu sukuria nebudžiamumo iliuziją asmenims galimai linkusiems daryti nusikalstamas veikas. Iškelta problema autoriai analizuos keturiais aspektais, siekiant atsakant į iškeltus šiame tyrime klausimus:

1. Kaip kinta šios problemos paplitimo tendencijos?
2. Kokios yra šio reiškinio priežastys?
3. Kokiais būdais, pagal praneštą ikiteisminio tyrimo įstaigai apie padarytą nusikalstamą veiką yra nepradedami ikiteisminiai tyrimai?
4. Kokios galimos priemonės nukentėjusiųjų teisių apsaugos kontekste, siekiant sumažinti nepagrįstų atsisakymų pradėti ikiteisminių tyrimų skaičių?

Tiriamoji dalis

Visas tiesas lengva suprasti, kai jos atrastos. Svarbu jas rasti. (Galilėjus Galilėjas)

Nusikaltimų latentškumas suprantamas, kaip faktiškai padarytu, tačiau nepatekusių į apskaitą, ar neužregistruotų arba neatskleistų nusikaltimų (nusikalstamų veikų) visumos raiškos

procesai (G.Babachinaitė, 2009). Tai yra, ji sudaro dvi dalys: nusikaltimai apie kuriuos nukentėję asmenys nepraneša ir tokie, apie kuriuos teisėsaugos institucijoms yra žinoma, tačiau jie visvien lieka neatskleisti. Nusikaltimų latentškumas gali būti matematiniais modeliais suskaičiuojamas, įvertinamas. *Latentinį nusikalstamumą iš esmės lemia dvi priežastys: nuo nusikalstamų veikų nukentėję arba kiti asmenys, kurie sužino apie nusikalstamą veiką, nepraneša policijai, o pati policija dėl įvairių priežasčių neregistruoja jai praneštų nusikalstamo elgesio atvejų* (G. Sakalauskas, 2011). Vis dėlto yra labai sudėtinga išskirti šių priežasčių tarpusavio santykį. Taigi tikslinga apžvelgti statistinius rodiklius, kurių dėsningumą visuma padėtų tiksliau atsakyti ar latentškumo apraiškos susijusios su asmens „nenoru“ pranešti, ar su pareigūno „negebėjimu“ priimti pranešimo ir įvertinto aplinkybių kaip nusikalstamos veikos.

Ikiteisminis tyrimas pradedamas esant atitinkamų procesinių ir faktinių prielaidų visumai:

1) kai yra pakankamai informatyvos (tikėtinos) informacijos apie galbūt rengiamą, daromą ar padarytą nusikalstamą veiką;

2) kai nėra aplinkybių, dėl kurių procesas negalimas.

Taigi ikiteisminio tyrimo pradėjimo pagrindas – pakankami duomenys (pakankamai informatyvi, tikėtina informacija) apie rengiamą, daromą ar padarytą nusikalstamą veiką. Ar duomenų pakanka ikiteisminiam tyrimui pradėti, kiekvienu konkrečiu atveju sprendžia prokuroras arba ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, kuriam įstatymu suteikti įgaliojimai pradėti ikiteisminį tyrimą.

Ikiteisminis tyrimas pradedamas:

1) gavus skundą, pareiškimą, pranešimą;

2) ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui patiems nustatius esant nusikalstamos veikos požymių ir surašius tarnybinį pranešimą;

3) ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui priėmus iš asmens (taip pat ir savanoriškai atvykusio pranešti apie savo padarytą nusikalstamą veiką) žodinį pranešimą ir surašius protokolą -pareiškimą;

4) „<...> kai nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą panaikinamas ikiteisminio tyrimo teisė jo ar teismo sprendimu, kuriame nurodyti galimai padarytos nusikalstamos veikos požymiai. (G. Bučiūnas, E. Gruodytė, M. Šalčius, 2017).

Lietuvoje yra kelios nusikalstamų veikų kategorijos, grupės, kurių aukoms yra skiriama daug dėmesio, organizuojama kompleksinė pagalba. Tai smurto artimoje aplinkoje ir prekybos žmonėmis tausios aukos. Straipsnio autorių nuomone, šis klausimas – ar asmenys nukentėję nuo nusikalstamos veikos, pvz., smurto artimoje aplinkoje atvejais efektyviai išnaudoja visas teikiamos pagalbos priemones – yra sprendtinis kituose teisiniuose diskursuose. Šiame moksliniame darbe autoriai pasirinko analizei gana dažnai gadinantį nusikalstamų veikų atskleidimo rodiklį – turtines nusikalstamas veikas, kurių didžiausia dalis yra susijusi su vagystėmis, t. y. su nusikalstama veika, minima Lietuvos Respublikos BK 178 str.

Oficialioji statistika rodo tendenciją, kad užregistruojamų vagysčių skaičius kas metai vis mažėja, nors vagystės išlieka dominuojančia nusikalstama veika ir sudaro apie penktadalį visų policijos užregistruojamų nusikalstamų veikų. Autoriai savo tyrimui pasirinko užregistruotų vagysčių kitimą nuo 2010 m. iki 2022 m. Tokį platų laikotarpio pasirinkimą šiam moksliniam tyrimui leme kelios priežastys. Visų pirma, pastarųjų dviejų metų (2020 – 2021 m.) policijos registruojamų įvykių skaičiaus dinamikai gali daryti įtaką pandemio laikotarpio ir įvairių visuomenės judėjimo suvaržymų. Taigi tokios tendencijos, kokias galima būtų įžvelgti per

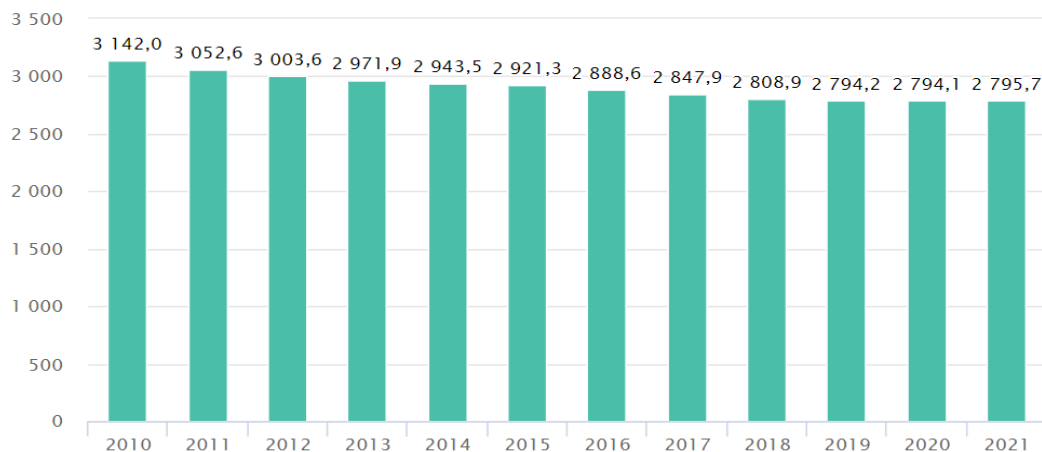
pastaruosius, tarkim, penkerius metus, neatitiktų statistiniams duomenims keliamų reikalavimų ir daryti išsamias išvadas būtų labai sudėtinga. Platesniu laikotarpiu nagrinėjama situacija yra išsamiau ištiriama ir įvairios trumpalaikės fluktuacijos, pavyzdžiui dėl valstybės ekonominių svyravimų turės daug mažesnę įtaką esminėms tendencijoms.

Policija kaip didžiausia ikiteisminio tyrimo įstaiga užregistruoja daugiau nei 90% iš visų šalyje užregistruotų nusikalstamų veikų. Taigi šiame straipsnyje bus analizuojami Policijos Departamento pateikiami statistiniai duomenys.

Pradžiai tikslinga nustatyti kiek procentų sumažėjo Lietuvos gyventojų per nagrinėjamą laikotarpį.

Nuolatiniai gyventojai 2010–2021 m.

Metų pradžioje, tūkst.

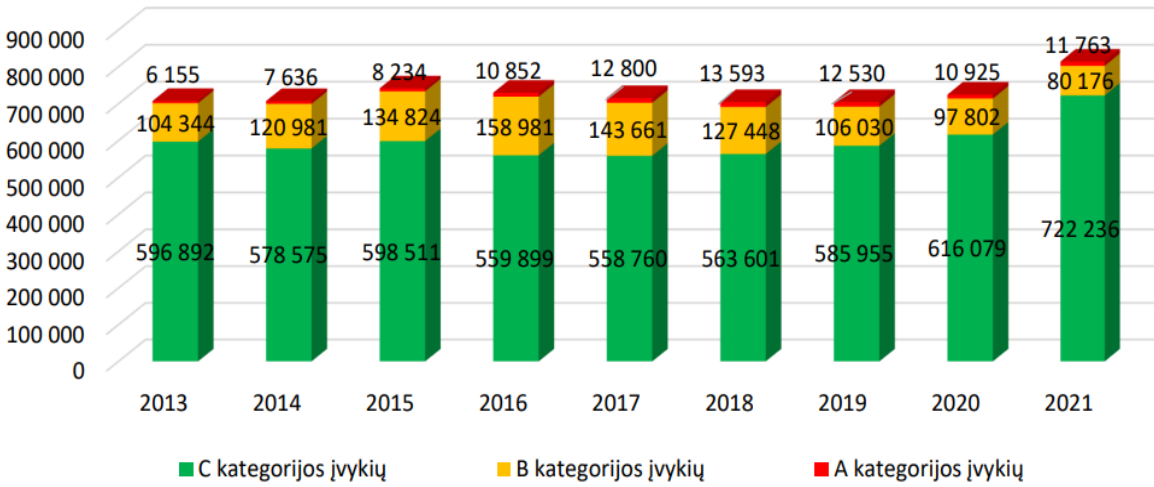

1 pav.

Pateikta Lietuvos oficialios statistikos portale.

Kaip matyti iš duomenų pateiktoje lentelėje, nuo 2010 m. iki 2021 m. Lietuvos Respublikoje nuolatinių gyventojų skaičius sumažėjo 11% (nuo 2013 m. - 5,9%). Nors Lietuvos Respublikos Statistikos departamentas teigia, kad 2019 - 2020 m. dėl natūralios migracijos į Lietuvą sugrįžo daugiau nei 30 tūkstančių gyventojų, tačiau ryškaus pokyčio mažėjančiai registruotų nusikalstamų veikų tendencijai tai nesudarė. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad Jungtinei Karalystei išstojus iš Europos Sąjungos, Lietuvos Respublikos piliečiai, kurių biografijose figūravo kriminaliniai įrašai neturėjo teisėtos galimybės likti toliau gyventi Jungtinėje Karalystėje. Tai dalis tokių asmenų buvo priversti grįžti į Lietuvą.

Kitas svarbus rodiklis siekiant šio tyrimo tikslo yra gaunamų pranešimų apie įvykius skaičius policijos įstaigose. Turint omenyje, kad nuo 2013 m. Lietuvos gyventojų kasmet sumažėjo apie 6 %, tikėtina, kad analogišką situacija turėtų būti stebima ir policijos pateikiamuose duomenų suvestinėse.

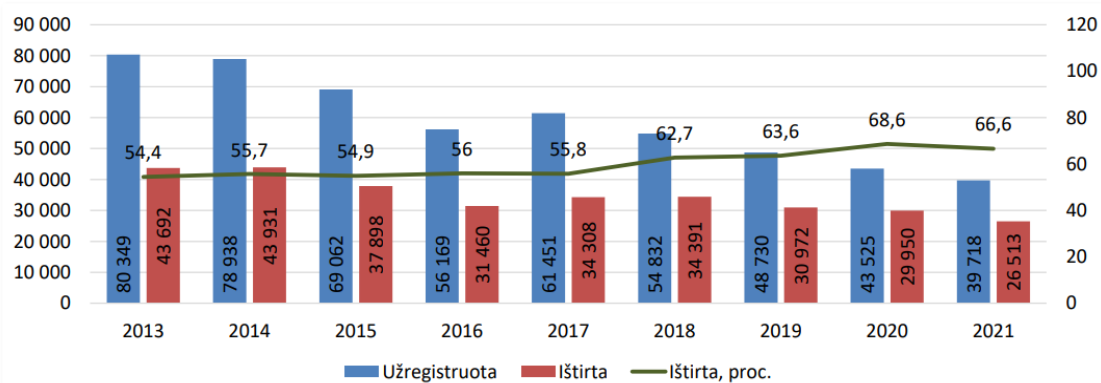
2 pav.

Sudaryta remiantis Lietuvos Policijos portalo duomenimis.

Policijos departamentas skelbia, kad pastaraisiais metais 17,2 % padaugėjo pranešimų apie “C” kategorijos įvykius, o būtent apie koronaviruso infekcijos (Covid-19) valdymo priemonių pažeidimus ir pačių valdymo priemonių taikymo (atliekant saviizoliavimo patikrinimus) pažeidimus. Atkreiptinas dėmesys, kad pranešimai apie turtinio pobūdžio nusikalstamą veiką - vagystę taip yra priskiriami “C” kategorijai.

Taigi, nuo 2013 m. iki 2019 m., kol Lietuvos Respublikos Policijos registruojamų įvykių statistikos Covid-19 pandemija niekaip nedarė įtakos, “C” kategorijai priskiriamų pranešimų sumažėjo 1,8%. Tačiau dar labiau svyravo registruotų pranešimų skaičius 2013 m. ir 2014 m. arba 2018 m. ir 2019 m., todėl įvardinti 1,8% pokytį kaip tendencingą mažėjimą negalima.

Kitas klausimas, kiek pakito užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius.

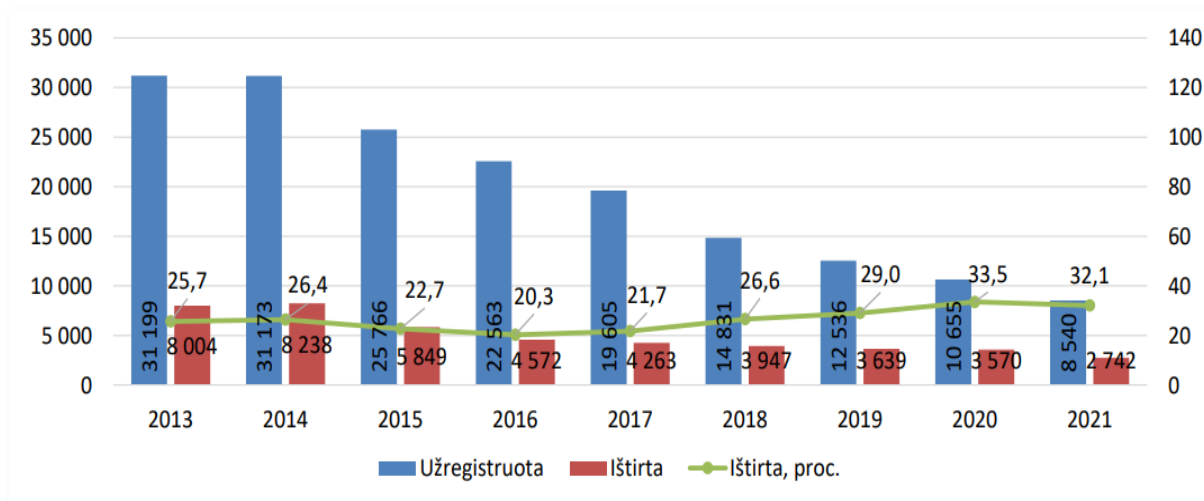
3 pav.

Sudaryta remiantis Lietuvos policijos portalo duomenimis.

Iš pateikiamų duomenų matyti, kad per laikotarpį nuo 2013 m. iki 2021 m. visų nusikalstamų veikų skaičius sumažėjo 50,5%. Iš policijos išskiriamų nusikalstamų veikų kategorijų ir palyginus šiuos statistinius duomenis su Europos Sąjungos statistiniais duomenimis (Eurostat) apie registruotas nusikalstamas veikas, pastebėta, kad:

1. Sunkių ir labai sunkių nusikaltimų skaičius Lietuvoje sumažėjo apie 40%.
2. Sukčiavimų Lietuvoje sumažėjo 26%.
3. Nusikalstamos veikos susijusios su smurtu artimoje aplinkoje staiga mažėti pradėjo Lietuvoje tik nuo 2017 m. ir laikotarpiu nuo 2017 m. iki 2021 m. sumažėjo daugiau nei 50 %.
4. Plėšimų Lietuvoje sumažėjo maždaug 80%, o ES vidutiniškai sumažėjo tik 40%.
5. Vagysčių, panašiai kaip ir plėšimų, sumažėjo labai ženkliai Lietuvoje - net 72%, o kai tuo tarpu ES vidutiniškai sumažėjo tik 16%.
6. Užpuolimų skaičius ES nežymiai padidėjo – iki 9%,.
7. Nužudymų skaičius Lietuvoje sumažėjo 57%, o ES sumažėjo 32%. Vis dėl to čia atkreiptinas dėmesys į tai, kad pagal ES duomenis nužudymų skaičiaus tenkančio 100 000 gyventojų Lietuva ir Latvija pirmąja ES.
8. Seksualinių nusikaltimų ES padaugėjo 29%.
9. Nusikalstamų veikų susijusių su disponavimu narkotinėmis ir/ar psichotropinėmis medžiagomis padaugėjo 30%, tuo tarpu ES tokių veikų užregistruojama apytikriai du kartus daugiau, t.y. padaugėjo 100%..

Kadangi šiame moksliniame tyrime nagrinėjama tema per turinio pobūdžio nusikalstamos veikos prizme, o būtent vagystės, todėl šios nusikalstamos veikos registracija, analizuojama detalčiau.

4. pav.

Užregistruotos vagystės, sudaryta remiantis Lietuvos policijos portalo duomenimis.

Šioje diagramoje matyti keli labai aktualūs duomenys: užregistruotų veikų (vagysčių) tendencingas mažėjimas nuo 2014 m.; vagysčių išaiškinamumo procento tendencingas didėjimas nuo 2016 m. ir pasiekta net 33,5 % riba. Policijos departamentas teigia, kad vagystės yra viena sunkiausiai tiriamų ir atskleidžiamų nusikalstamų veikų, tačiau pastaraisiais metais, skyrus

papildomo dėmesio „tamsioms“, sisteminiems vagystėms tirti, pavyko pasiekti reikšmingai teigiamą vagysčių tyrimo pokytį (Policijos departamentas).

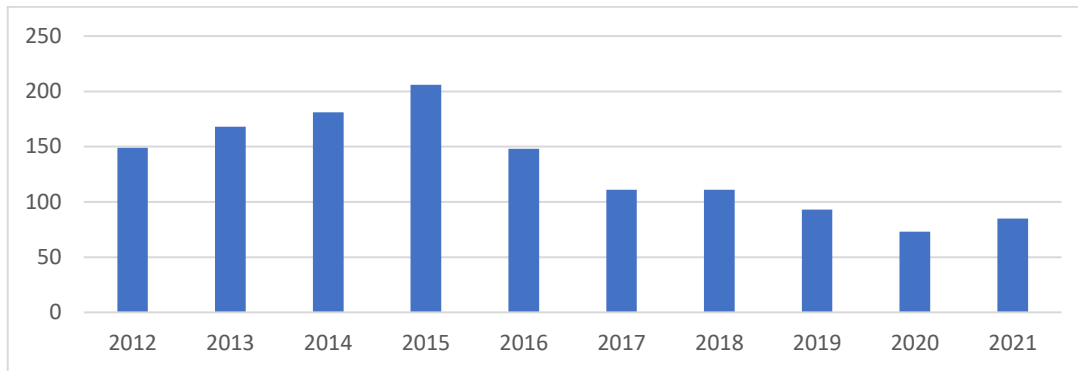
Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į Eurostat duomenis, kurie parodo, kad Europos Sąjungoje pastebimas vidutiniškai tik 16% užregistruojamų vagysčių sumažėjimas. Tai kyla pagrįsta abejonė dėl Lietuvoje pasiekto daugiau nei 70% vagysčių sumažėjimo per tą patį laikotarpį. Be to, atkreiptinas dėmesys į tai, kad vagysčių išaiškinamumas pasiekė net 33%. Ar tai atitinka realiai situacijai ar tai tik žaidimai su statistiniais duomenimis bei jų pateikimu? Tai galėtų būti atskiro mokslinio tyrimo tema.

Pastarosios policijos sistemos reformos iš esmės pakeitė pareigūno atliekančio šios veikos įtariamą paiešką darbo vieta, ji buvo centralizuota (kriminalinė žvalgyba), o realios galimybės nustatyti įtariamąjį sumenko dėl kriminalinės žvalgybos subjekto (pareigūno) atitolinimo nuo įvykio vietos ir tuo pačiu bendradarbiaujančių asmenų pergrupavimas iš esmės sumažino jų skaičių kelis kartus (Policijos departamentas).

Didelis žygis prasideda nuo pirmo žingsnio (Kinų patarlės ir priežodžiai. Senovės kinų išmintis)

Policijos pareigūnai, po sistemos reorganizacijos, reaguoja į įvykį pagal taisyklę „**arčiausiai esantys**“. Visgi policijos ekipažų teisiųjų žinių bazė yra labai skirtinga. Dažniausiai ekipaže dirba profesinę kompetenciją turintys darbuotojai, kurių teisės studijas sudarė vos keliasdešimt valandų. (Lietuvos Policijos Mokykla). Taigi dažnai, artimiausias ekipažas atvykstantis pagal pranešimą yra nepakankamai pasirengęs tinkamai spręsti kilusią teisinę problemą. Atvykęs policijos pareigūnas ne visada sugeba tinkamai suprasti nusikalstamos veikos aukos paaiškintą situaciją. Be to, pastebimos ir netinkamai vertinamų aplinkybių taikymo, interpretavimo apraiškos. Pavyzdžiui, policijos pareigūnai reikalauja, kad asmuo, pranešdamas apie pavogtą turtą turės pagrįsti patirtą turtinę žalą, todėl jie šią įstatymo normą interpretuoja kaip aplinkybę, kurią tuoj pat turi įvykdyti nusikalstamos veikos auka. Asmenims, neturintiems galimybės iškart pateikti žalą įrodančių ir pagrindžiančių dokumentų dažnai yra paaiškinama, kad ikiteisminis tyrimas nebus inicijuojamas. Šiuo atveju reikia suprasti ir kitą pusę – pareigūnus. *Lietuva bausmių griežtumu išsiskiria tarp Europos Sąjungos ir kitų demokratinių šalių – laisvės atėmimo bausmė skiriama beveik 10 kartų dažniau negu kitose ES valstybėse. Baudžiamoji atsakomybė plačiai taikoma ir už palyginti nedidelio pavojaus veikas, pavyzdžiui, už 250 eurų vertės daikto vagystę jau galima skirti net iki 3 metų laisvės atėmimo bausmę (Vyriausybė pritarė valstybės baudžiamosios politikos sisteminei pertvarkai. 2020-05-03)*. Be to, siekiant atskirti teisinės atsakomybės rūšis, labai svarbus požymis yra pagrobto turto vertė. Lietuvos Respublikos Seimo priimtos 2014 12 18 įstatymu Nr. XII-1481 Lietuvos Respublikos BK 190 str. pataisos, kurios įsigaliojo nuo 2015 01 01 nustatė 3 MGL (dabar bazinė socialinė išmoka) riba, nuo kurio kyla baudžiamoji atsakomybė. Nuo 2022-01-01 bazinė socialinė išmoka yra 42 Eur. (Pagrindiniai socialiniai rodikliai). Taigi, nuo 2022-01-01 pagrobto turto vertei viršijus 126 Eur. kils baudžiamoji atsakomybė, todėl pareigūnai ir stengiasi išsiaiškinti pagrobto turto vertę. Praktinės situacijos parodo, jog pareigūnai kartais reikalauja pagrobto turto įgijimo dokumentų, pvz., dviračio. Nors, kaip taisyklė, didžioji dauguma asmenų tokių dokumentų nekaupia ir nelaukia ilgą laiką pas save. Jeigu turtas draustas, tai dažniausiai problemų su informacijos apie nusikalstamos veikos padarymą priėmimu, ikiteisminio tyrimo pradėjimu beveik nekyla. Atkreiptinas dėmesys, kad pareiškėjas, pranešęs apie padarytą

nusikalstamą veiką, yra įspėjimas dėl baudžiamosios atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos BK 236 str. dėl melagingo įskundimo ar pranešimo apie nebūtą nusikaltimą. Duomenis apie pradėtus ikiteisminius tyrimus pateikiami žemiau lentelėje Nr. 5.

5. pav.

Užregistruotos LR BK 236 str. veikos, sudaryta remiantis Lietuvos policijos portalo duomenimis.

Kita vertus, nusikalstama veika yra padaroma ir neturtinė žala, į kurią nekreipiama dėmesio turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų padarymo atvejais.

Kita priežastis, kuri jau daugiau nei 30 metų yra įvardijama kaip pagrindinė, kodėl pareigūnai dažnai nepagrįstai atsisako priimti pareiškimus/pranešimus apie padarytas turtinio pobūdžio nusikalstamas veikas arba pradėti ikiteisminius tyrimus yra ikiteisminio tyrimo įstaigose dominuojantis vadovybės požiūris į turtinio pobūdžio nusikalstamas veikas kaip gadinančias statistinius rodiklius, menkinančius policijos pasiekimus kovoje prieš nusikalstamumą. Laikui bėgant pareigūnai randa vis naujų ir įmantresnių būdų kaip nepriimti pareiškimo/pranešimo ar nepradėti ikiteisminio tyrimo, t. y. atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą grindžiant tai nevisai logiškais motyvais.

Dar viena priežastimi laikytinas ir bendrojo pagalbos telefono darbuotojų netinkamai perteikta/pateikta informacija. Kaip pavyzdys iliustruojantis netinkama informacijos perteikimą, paminėtinas 2019 m. vykęs pokalbis tarp pranešėjo o tiksliau nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos ir bendrojo pagalbos centro operatoriaus, kurio stenogramos ištrauka pateikiama žemiau:

-<...>Gelbėkit, mane užpuolė dviese, atėmė telefoną.<...>

- Ar Jūs pažįstate tuos vyrus?

- Taip, jie dažnai prie parduotuvės sėdi. <...>

Bendrojo pagalbos centro operatorė į įvykio vietą nukreipė medikus, o policiją informavo tokiu tekstu „moteris pranešė, kad susipyko su pažįstamu, kuris iš jos paėmė telefoną“. Tačiau po kelių parų buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas pagal fabulą: <...>18.30 val. iš priekio eidamas vyriškis vieną kartą sudavė pil. A.P. į veidą, dėl ko ji parkrito aukštiekninka, tuomet dūrė jai 4 kartus peiliu į pilvą, tuo atimdama galimybę prieiti ir iš jos kelnų kišenės ištraukė telefoną ir piniginę (Ikiteisminio tyrimo Nr. 01-1-16598-19 medžiaga). Moteris apklausos metu nurodė, kad operatorė jos paklausė ar ji pažįsta užpuolusius asmenis, o ji paaiškino, kad dažnai juos mato prie prekybos centro, ir nors niekada nėra su jais bendravusi, tačiau gali juos atpažinti. Ikiteisminio tyrimo metu buvo nustatyti įtariamieji, kurie buvo teisiami ne pirmą kartą už 16 plėšimo epizodų,

įvykdytų per 3 savaites. Atkreiptinas dėmesys, kad bendrojo pagalbos centro operatoriai nėra kvalifikuoti teisininkai, apie nusikalstamas veikas ir jų kvalifikavimą nėra instruktuojami.

Būdai, kaip pagal praneštą nusikalstamą veiką, nepradedama ikiteisminio tyrimo

Tikslinga išskirti du praktikoje sutinkamus atvejus – kai nepriimamas pareiškimas/pranešimas ir kai pareiškimas/pranešimas priimamas, tačiau atsisakoma pradėti ikiteisminį tyrimą.

Policijos pareigūnai, atvykę į įvykio vietą sprendimus priima savarankiškai ir ne visais atvejais yra kontroliuojami jų pasisakymai, veiksmai. Taigi ir šiuo metu vis dar pasitaikanti policijos pareigūno reakcija yra kritiška nusikalstamos veikos aukos tapusio asmens atžvilgiu ir niekaip neatitinkanti policijos reprezentuojamos politikos „**saugoti, ginti, padėti**“. Pvz., 2022 m. vasario mėnesį V.B. kreipėsi į policiją pranešdama, kad ji paliko lengvąjį automobilį Vilniuje autoservise ir šiuo metu jo neberanda, o autoserviso patalpose nieko nėra, o meistras, kuriam buvo paliktas lengvasis automobilis jau kuris laikas yra nepasiekiamas. Atvykusi pas moterį pareigūnė paaiškino, jog faktas, jog moteris neranda savo lengvojo automobilio ir paties serviso toje vietoje, kur paliko remontui lengvąjį automobilį niekaip nereiškia, kad policija turėtų kištis, nes meistras nėra įpareigotas taisyti lengvojo automobilį būtent toje vietoje ir pareiškimo nepriėmė, motyvuodama, kad tai ne policijos darbas ieškoti, kur persikėlė autoservisas. Tuomet moteris situaciją aprašė pareiškime, nurodydama, kad lengvasis automobilis buvo paliktas servise, kuris pagal Registrų centro duomenis registruotas daugiabučio bute Zarasuose. Į šį pranešimą moteris gavo atsakymą „**Dėl policijos gaunamų dokumentų**“ 1.1.2.4 punktu (gavus pranešimą, prašymą ar pareiškimą, kuriame išdėstytos akivaizdžios aplinkybės, nurodančios tik drausminės, administracinės atsakomybės požymius, arba aprašomi civilinio proceso tvarka nagrinėti ginčai ir nėra jokių duomenų apie galimai padarytą nusikalstamą veiką) nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą nesurašomas. Nagrinėjamu atveju Jūs galite kreiptis pas teismo antstolius dėl faktinių aplinkybių konstatavimo (jūsų lengvojo automobilio buvimo vietos nustatymo), taip pat pas nepriklausomus ekspertus dėl žalos dydžio nustatymo.“ (Medžiaga Nr. M-2-02-00168-22) Tokio pobūdžio atsakymas net procesiškai neskundžiamas, nes tai ne procesinis sprendimas. Vis dėl to jis neužkirto kelio kreiptis į prokuratūra, ir ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas.

Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį į Lietuvos gyventojų (ir juolab svečių-turistų iš užsienio šalių) teisinės žinias, kurių stoka gali būti lemiamu aspektu neskundžiant nepagrįstų ir neteisėtų ikiteisminio tyrimo įstaigų priimtų procesinių sprendimų. O teisinės konsultacijos tokiais atvejais iš esmės yra tik mokamos. Tikėtina, kad net ir ne finansinis klausimas yra pagrindinė kliūtis asmenims neskusti tokių sprendimų, o pareigūnų įtikinamas ir atkaklus paaiškinimas be jokių teisinių argumentų, kad asmens skundas yra nepagrįstas. Taip pat praktikoje pasitaiko atvejai, kai reikalauja pateikti papildomų dokumentų, kurie nėra būtini.

Kitas būdas nepradėti ikiteisminio tyrimo yra procesinio sprendimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą priėmimas, kartais net su absurdiškais motyvais. Nors ir šiame straipsnyje dažniausiai pavyzdžiu nagrinėjamos vagysčių situacijos, tačiau smurto prieš mažametį atveju taip pat galima nepradėti ikiteisminio tyrimo. Tokį procesinį sprendimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą turi įvertinti ir prokuroras, tačiau kartais prokurorai neįsigilina į įvykio aplinkybes ir palieka galioti nepagrįstą ir neteisėtą procesinį sprendimą. Pavyzdys iš praktikos, 2020 m. vasarą 9 metų

vaikas K.J. buvo paliktas pas kaimynę, kol mama nuėjo į parduotuvę. Kaimynė vaikui pasiūlė maisto, o kai šis atsisakė (ne pakankamai mandagiai), ėmė vaiką tampyti už plaukų ir sudavė jam kelis kartus kumščiu į petį. Tuo metu pas kaimynę atėjo vaiko motina, o vaikas pro praviras duris pabėgo pas kitą kaimynę, kuriai viską papasakojo. Kauno apylinkės prokuratūros prokurorė surašė: „ji tyčia rankomis už plaukų tampė mažametį K. J., ir tyčia ne mažiau kaip 5 kartus rankomis sudavė į kairę veido pusę, taip jam sukėlė fizinį skausmą. Vaikas nurodė, kad skausmą vertina 6 balais iš 10.“ Tačiau „ir nors toks drausminimo būdas – fizinės jėgos panaudojimas mažamečio atžvilgiu negali būti pateisinamas, tuo pačiu pripažintina, jog tokie veiksmai buvo nukreipti ne į pavojaus gyvybei, sveikatai ar raidai sukėlimą, o auklėjimo tikslais. Taigi, tokie veiksmai negali būti prilyginami tyčiniam smurto panaudojimui ir rodo esant mažesnę jų pavojingumą. Todėl nepadaryta veika turinti 140 str. požymių“ (Ikiteisminio tyrimo Nr. 01-1-29443-20 medžiaga).

Norint geriau apsaugoti asmens nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos teises, jo teisėtus interesus ir užkirsti kelią jo pakartotinei viktimizacijai, kai atsisakoma priimti pareiškimą/pranešimą apie padarytą nusikalstamą veiką arba priimamas procesinis sprendimas nepradėti ikiteisminio tyrimo, būtina atlikti korekcijos teisės aktuose dėl pranešimų apie įvykius galimai turinčius nusikalstamos veikos požymių registracijos efektyvesnės kontrolės. Pvz., suteikiant daugiau įgaliojimų prokurorams. Kitas alternatyvus prokurorinei kontrolei mechanizmas padėsiantis apginti nusikalstamos veikos aukas galėtų būti nevyriausybinių organizacijų dalyvavimas pranešimų apie įvykius registracijos proceso kontrolėje. Analogiškai šiuo metu veikiančiai kompleksinei pagalbai smurto artimoje aplinkoje aukoms, galima būtų sukurti teisinius pagrindus, įgalinančias nevyriausybines organizacijas pakartotinai bendrauti nusikalstamos veikos aukomis tapusiais asmenimis, nustatant jų lūkesčius ir įvykio registracijos procedūrų atitikimą teisės normoms.

Autorių nuomone, svarbiausiu leitmotyvu, keičiant požiūrį į šiame straipsnyje keliamą problemą būtų statistinio rodiklio apie atskleistų nusikalstamų veikų, ypač turto pobūdžio nusikalstamų veikų segmente svarbos ir reikšmės vertinant policijos darbą traktavimas. Šis rodiklis (nusikalstamų veikų atskleidimo) yra tik vienas iš policijos darbo efektyvumo, visuomenės saugumo jausmo vertinimo skalėje, o ne pagrindinis ir svarbiausias policijos ir kitų ikiteisminio tyrimo įstaigų, prokuratūros veikloje. Taip pat turėtų būti kreipiamas didesnis dėmesys į žemiausios grandies policijos pareigūnų rengimo/mokymo procesą.

Išvados

Nemažėjant pranešimų apie įvykius skaičiui ir atvirksčiai, nuosekliai mažėjant pradėtų ikiteisminių tyrimų skaičiui, vis daugiau nusikalstamų veikų lieka nuošalyje, tampa latentinėmis.

Lietuvos Respublikos įstatymai nuosekliai ir kompleksiskai gina tik atskiras asmenų nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų grupes – smurto artimoje aplinkoje ir prekybos žmonėmis tapusias aukas. O asmenys, nukentėję nuo turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų lieka tarsi nuošalyje nuo valstybės pozityviosios pareigos ginti nuo nusikalstamų veikų, nepaisant kėsinosi objekto.

Būtina sustiprinti prokurorinę kontrolę, suteikiant įgaliojimus prokurorams kontroliuoti pranešimų apie nusikalstamų veikų registracijos procesą.

Vertinant ikiteisminio tyrimo įstaigos veiklą itin sureikšminama statistinio rodiklio apie

atskleistas nusikalstamas veikas svarba. Tai galimai sąlygoja ir požiūrį į turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų registravimą, ikiteisminio pradėjimą, kaip gadinanti statistinius rodiklius ir ikiteisminio tyrimo įstaigos pasiekimus tiriant bei atskleidžiant nusikalstamas veikas.

Literatūra

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482/asr> (Žiūrėta 2022-05-03)
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150 (Žiūrėta 2022-05-03)
4. Lietuvos Respublikos Policijos veiklos įstatymas. Valstybės žinios. 2000, Nr. 90-2777.
5. Lietuvos Respublikos Kriminalinės žvalgybos 2012 m. spalio 2 d. įstatymas Nr. XI-2234. Žin. 2012, Nr. 122-6093. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.434526/asr> (Žiūrėta 2022-04-04)

Kiti šaltiniai:

6. Ancelis, P., Bučiūnas, G. ir kt. (2016). Atskirų nusikalstamų veikų tyrimas. Vilnius: Registrų centras, 332 psl.
7. Ancelis, P., Nukentėjusiojo teisinė padėtis pasikeitus baudžiamiesiems įstatymams. Jurisprudencija, (2003), t. 49(41); 97–104.
8. Babachinaitė, G., Kiškis, A. ir kt. (2009). Latentinio nusikalstamumo kriminologinio tyrimo metodikos. Metodinis leidinys Vilnius,.
9. Bučiūnas, G., Gruodytė, E., M. Šalčius (2017). Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai. Vilnius: Registrų centras, 620 psl.
10. Galilėjas, G., Citata Nr. 20. <http://taiklimintis.lt/category/teisingumas/> (Žiūrėta 2022-05-03)
11. Ikiteisminis tyrimas Nr. 01-1-16598-19, pradėtas 2019-03-17.
12. Ikiteisminis tyrimas Nr. 01-1-29443-20, pradėtas 2020-07-24.
13. Pranešimo medžiaga Nr. M-2-02-00168-22.
14. Lietuvos policijos veiklos ataskaita 2021 m. <https://policija.lrv.lt/lt/administracine-informacija/ataskaitos> (Žiūrėta 2022-04-22)
15. Europos statistikos duomenų bazė. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/9/95/Intentional_homicide%2C_2018_and_2019_%28police-recorded_offences_per_100_000_inhabitants%29_%281%29.png (Žiūrėta 2022-05-03)

16. Čerčilis, V., Citatos. https://kabutes.kasvyksta.lt/autorius/vinstonas_cercilis/324/2 (Žiūrėta 2022-05-06)
17. Oficialios statistikos portalas. <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventojai-2021/salies-gyventojai-gyventoju-skaicius-ir-sudetis> (Žiūrėta 2022-05-02)
18. European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2021. Sixth edition, Editors M. F. Aebi, S. Caneppele ir kt. Series UNILCRIM 2021/1. https://wp.unil.ch/europeansourcebook/files/2021/12/ESB_Online_Stable_211202.pdf (Žiūrėta 2022-05-02)
19. Kinų patarlės ir priežodžiai. Senovės kinų išmintis. https://lt.wikiquote.org/wiki/Kinų_patarlės_ir_priežodžiai._Senovės_kinų_išmintis (Žiūrėta 2022-05-07)
20. Pagrindiniai socialiniai rodikliai. <https://www.sodra.lt/lt/situacijos/pagrindiniai-socialiniai-rodikliai> (Žiūrėta 2022-05-07)
21. Vyriausybė pritarė valstybės baudžiamosios politikos sisteminei pertvarkai. 2020-05-03. <https://lrv.lt/lt/naujienos/vyriausybe-pritare-valstybes-baudziamosios-politikos-sisteminei-pertvarkai> (Žiūrėta 2022-05-07)

LEGAL STATUS OF THE VICTIMS OF THE CRIMINAL ACTS: CURRENT SITUATION, CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Assoc. prof. dr. Gediminas BUCIUNAS

Vytautas Magnus University

Dalia JASEVICIENE

National victims support association

Summary

This research paper profoundly analyses status of a person who became a victim due to commission of a criminal act against him/her and a victim's status in the criminal procedure. In practice, we are witnessing increasing a problem of the transition from a person, who suffered from a criminal act conducted against him/her to him/her recognition as a victim in a criminal case. In order to have good statistical indicators, official who is in charge for checking information, pre trial investigations sometimes does not initiate pre-trial investigations by refusing to accept a statement/notification about commission of a criminal act, or they are requested to provide additional documents in order to clarify information or even refuses to start a pre-trial investigation.

At present time, a person who became the target of a criminal act does not have any legal tools to protect his/her rights during registration of the event containing features of a criminal act and initiation of a pre-trial investigation, with aim to later to acquire a victim's status at the pre trial investigation. In other words, the main problem is that a person who had suffered harm as a result of a criminal act has been committed against him/her and who had been applied to a pre-trial investigation body, usually to the police station, he/she does not always receive the necessary and adequate assistance from a pre trial investigation body, a state. Free legal aid is also not provided in such cases for a person who suffered from a criminal act, because he/she wasn't granted the status of a victim in the criminal case.

The aim of this scientific research is to identify issues related to the acquiring a status of a victim due to commission of a criminal act. The authors of this paper going to achieve the aim of this paper by analyzing statistical data on registered property criminal acts, other statistical data closely related with the topic of this research, and other relevant documents.

The novelty of this paper is that the authors of this paper analyzes examples from real events, presents the means how the officials of a pre trial investigation body not going to initiate a pre trial investigation and the reason behind why they still do it.

Keywords: *a criminal act, a person who suffered from a criminal act, a pre trial investigation body, pre trial investigation, a victim.*